

УДК 332.142.4

Давидюк Ю.В.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту організації і адміністрування
Житомирського державного технологічного університету

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ РЕГІОНАЛЬНИМ ТУРИСТСЬКО-РЕКРЕАЦІЙНИМ КОМПЛЕКСОМ

ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC PECULIARITIES OF REGIONAL TOURIST RECREATIONAL COMPLEX

АНОТАЦІЯ

Розглянуто сутність, основні властивості та структура туристсько-рекреаційного комплексу як складник регіональної господарської комплексу. Визначено головну мету та ключові завдання його функціонування. Розглянуто наявні організаційно-економічні особливості управління туристсько-рекреаційними комплексами. Досліджено світову практику управління туризмом. Визначено головний суб'єкт управління регіональним туристсько-рекреаційним комплексом та його ключові завдання.

Ключові слова: туризм, рекреація, рекреаційне господарство, туристсько-рекреаційний комплекс, управління регіональним туристсько-рекреаційним комплексом.

АННОТАЦИЯ

Рассмотрены сущность, основные свойства и структура туристско-рекреационного комплекса как составляющая регионального хозяйственного комплекса. Определена главная цель и ключевые задачи его функционирования. Рассмотрены имеющиеся организационно-экономические особенности управления туристско-рекреационными комплексами. Исследована мировая практика управления туризмом. Определен главный субъект управления региональным туристско-рекреационным комплексом и его ключевые задачи.

Ключевые слова: туризм, рекреация, рекреационное хозяйство, туристско-рекреационный комплекс, управление региональным туристско-рекреационным комплексом.

ANNOTATION

The essence, the basic properties and structure of tourist-recreational complex as part of regional economic complex. It identifies the main goal and key objectives of its functioning. We consider the existing organizational-economic peculiarities of management of tourist and recreational complexes. Studied the world practice of tourism management. Defined the main subject of management of regional tourist and recreational complex and its key objectives.

Keywords: tourism, recreation, recreational facilities, tourist recreational complex, management of regional tourist recreational complex.

Постановка проблеми. Динамічний розвиток туризму та рекреації суттєво впливають на формування регіональної економічної політики та регіоналізацію, яка передбачає розвиток та зміцнення туристичних зв'язків між областями, що входять до регіону, виникнення регіональних туристичних об'єднань, створення економічно інтегрованих туристичних просторів [6].

Останні два десятиріччя організація туристичної діяльності, зокрема, внутрішнього та в'їзного туризму, в Україні знаходиться на стадії глибокої структурної перебудови, формування міжгалузевих і внутрішньо галузевих зв'язків. Відбувається становлення всієї системи функціонування туристичної галузі, в тому числі державної підтримки та регулювання туристичної діяльності.

Сьогодні внутрішній туризм перебуває на початковому етапі свого розвитку, про що свідчать такі основні ознаки:

1) рівень цін на туристичні послуги/продукти в країні досить високий зважаючи на їх відносно невисоку якість;

2) переважно низький рівень розвитку підприємств, які формують рекреаційне господарство та входять до складу рекреаційної інфраструктури;

3) потенційні українські споживачі недостатньо володіють інформацією про туристсько-рекреаційні потенціал та можливості регіонів, наявні рекреаційні комплекси;

4) зниження доходів населення України, внаслідок чого туристичні фірми надають перевагу закордонним туристам, оскільки вони мають високий рівень купівельної спроможності тощо.

Реальними проблемами розвитку рекреації та територіально-рекреаційних системи є:

– рекреаційний процес за останні роки проходив досить нестабільно;

– значно послабився контроль органів місцевої влади за дотриманням екологічних і санітарних норм у рекреаційній сфері, що негативно вплинуло на стан навколишнього середовища;

– виробнича та соціальна інфраструктури мають низький рівень розвитку;

– не сформована система рекреаційного маркетингу;

– спостерігається дефіцит висококваліфікованих спеціалістів, менеджерів, персоналу, що обслуговує [2].

Необхідно додати ще й загрозливу екологічну ситуацію в багатьох регіонах, відсутність у місцевого населення навичок підприємницької діяльності в рекреаційній галузі.

На думку вітчизняних і закордонних фахівців, надходження від туризму до бюджетів усіх рівнів можуть становити стільки ж, скільки отримують сьогодні країни, однакові з Україною за туристично-рекреаційним потенціалом, – що найменше 10 млрд дол. США [4, с. 23]. Отже, формування туристсько-рекреаційних комплексів у розвитку внутрішнього туризму може забезпечити капіталовкладення в регіональну економіку та зумовить її диверсифікацію, особливо в сільських районах, де спостерігається сезонна або випадкова зайнятість населення. Комплексне туристське освоєння територій

регіонів дасть змогу створювати рекреаційні об'єкти, якими можуть користуватися місцеві жителі для забезпечення повноцінного відпочинку та відновлення робочих сил. Крім того, окремі з туристсько-рекреаційних зон областей за умови їх комплексного розвитку матимуть потенціал для залучення туристів з інших регіонів країни та закордону.

Процес управління туризмом не є відокремленим, а існує як важлива складова частина державної та регіональної систем управління, тому необхідно звернути увагу й на вирішення питань, пов'язаних із туристсько-рекреаційним комплексом у регіонах. Зважаючи на це, на нашу думку, дослідження організаційно-економічних особливостей управління регіональним туристсько-рекреаційним комплексом є дуже актуальними в сучасних умовах децентралізації влади на рівні регіонів України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вирішенню регіональних проблем функціонування туристсько-рекреаційних комплексів присвячені роботи таких авторів: Ю. Алексеевої [1], В. Андрушенка [2], М. Біля [3], І. Винниченка [4], Н. Кравченко [7], О. Крайника [3], В. Кучеренко [8], В. Кифяка [5; 6], О. Стецюка [10], Г. Третьяка [3] та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак у дослідженнях вищезазначених науковців існує низка невирішених питань, зокрема, відсутній чіткий і стабільний механізм регулювання господарських відносин, економічних важелів і стимулів ефективного функціонування. Необхідним є пошук дієвих моделей управління для ініціювання швидкого розвитку туристської індустрії на регіональному рівні.

Метою статті є науково-теоретичне обґрунтування організаційно-економічних особливостей управління регіональним туристсько-рекреаційним комплексом в умовах децентралізації влади.

Постановка завдання. У межах поставленої мети в ході дослідження вирішуватимуться такі основні завдання:

- деталізувати сутність, основні властивості та структуру регіонального туристсько-рекреаційного комплексу, визначити головну мету та ключові завдання його функціонування;
- розглянути наявні організаційно-економічні особливості управління туристсько-рекреаційними комплексами та оцінити їх відповідність потребам розвитку туристської та туристсько-рекреаційної сфери;
- дослідити світову практику управління туризмом;
- сформулювати пропозиції щодо вдосконалення процесу управління регіональним туристсько-рекреаційним комплексом на сучасному етапі трансформаційних процесів в умовах децентралізації влади;
- визначити головний суб'єкт управління регіональним туристсько-рекреаційним комплексом та його ключові завдання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Туристсько-рекреаційний комплекс – це складова частина загального господарського комплексу території певного рівня, яка являє собою нові форми кооперування туристських та суміжних галузей. Діяльність, що відноситься до туристичних, рекреаційних та супутніх підприємств та організацій, спрямована на створення, просування та реалізацію унікального турпродукту території, має характеризується антропоцентризмом (тобто всі наявні між ними зв'язки визначаються потребами споживачів турпродукту), характерними властивостями якого є:

- об'єднання тісними виробничими та економічними зв'язками;
- спільне та оптимальне використання географічного положення й ресурсів території, яка зайнята комплексом;
- координація державними та/або іншими структурами (консультативний орган, рада, асоціація).

Отже, категорія туристсько-рекреаційний комплекс підкреслює необхідність прив'язки туристсько-рекреаційного комплексу до певної території (у межах нашого дослідження, до регіону), яка викликає у туристів певну увагу, асоціацію та фактично є первинним туристичним продуктом.

Таким чином, основними специфічними особливостями регіонального туристсько-рекреаційного комплексу є:

- економічний взаємозв'язок та взаємозумовленість суміжних підприємств, які входять до складу комплексу;
- єдність та компактність території та загальна інфраструктура;
- відповідність набору підприємств природним, економіко-географічним та транспортним умовам території;
- базовою характеристикою комплексу як особлива координаційна підсистема в межах усієї соціо-природно-господарської системи, також є виробнича спеціалізація або галузі спеціалізації;
- комплексне вирішення актуальних загально-регіональних та/або загальнодержавних задач.

Крім географічної приналежності до однієї території, для підприємств, які входять до складу туристсько-рекреаційного комплексу, характерна спільність природних, економічних, політичних та соціальних умов функціонування.

До складу туристсько-рекреаційного комплексу входять такі галузі:

- туropolерейтинг;
- санаторно-курортна;
- закладів тимчасового проживання (готелі, мотелі, хостели, турбази, пансіонати відпочинку, вілли тощо);
- громадського харчування;
- розваг (казино, нічні клуби, диско-клуби, центри гральних автоматів, аквапарки тощо).

Інтегрованими на субгалузовому рівні в національну індустрію туризму є галузі пасажиро-перевезень, АПК, галузь банківсько-страхових послуг, група виробництв товарів туристичного споживання (сувенірна продукція, спортивно-туристичний інвентар), група виробництв засобів виробництва туристичних послуг (обладнання для видобутку й розливу мінеральних вод, засоби гігієни в готелях), освітній комплекс (фахова освіта працівників туристичної індустрії), інформаційний комплекс, спеціалізовані органи управління [10, с. 4].

Поєднавши в єдиний комплекс окремі галузі, діяльність підприємств яких спрямована на створення, просування та реалізацію унікального турпродукту території, з'являється можливість оцінити роль кожного елемента в загальному ефекті від туризму, виявити та проаналізувати взаємозв'язки між окремими учасниками, оцінити рівень впливу та взаємопроникнення одних підприємств, галузей в інші та побудувати загальну стратегію для забезпечення економічного ефекту, в тому числі на основі синергізму, за допомогою капіталовкладень, засобів на просування єдиного туристичного продукту регіону.

Головною метою розвитку регіонального рекреаційного господарства є формування збалансованої регіональної рекреаційної системи з урахуванням соціального та екологічного складника, може якісно задовольняти специфічні потреби рекреантів у всіх видах відпочинку, а також забезпечувати регіону економічні, соціальні та екологічні передумови для розвитку.

Реалізація цієї мети передбачає постановку та вирішення таких основних завдань:

- удосконалення системи управління рекреаційною галуззю на обласному, районному, місцевому рівнях шляхом оптимізації організаційно-управлінської структури;
- стимулювання місцевої ініціативи в управлінні галуззю та прийнятті рішень щодо її функціонування;
- створення сприятливих організаційно-правового та економічного середовища для залучення у сферу малого та середнього бізнесу, забезпечення рівних умов для їх участі в рекреаційній господарській діяльності;
- розробка ефективної системи моніторингу та оцінки наслідків як позитивних, так і негативних, функціонування рекреаційного господарства [7].

Учені підтверджують, що доцільність прискореного використання рекреаційного потенціалу свідчить про те, що ця галузь повинна стати рівноправною сферою впливу і сприяння органів державної влади, як і будь-яка інша галузь виробництва. При цьому вирішується кардинальне питання, встановлюється баланс інтересів державних і представницьких органів влади, з одного боку, об'єктів, фірм й організацій – з іншого. Так, завдання перших – установити єдині для всіх правила розвитку,

визначати загальну стратегію дій залежно від кон'юнктури ринку й відповідний режим економічного сприяння діяльності фірм та організацій, встановлювати територіально-екологічні регламенти розвитку [9].

Законом України «Про туризм» досить чітко розділено повноваження органів законодавчої влади та державного регулювання на макроекономічному рівні. Так, Верховна Рада України визначає основні напрями державної політики в галузі туризму й рекреації, утворює правові засади регулювання відносин у цій сфері, визначає обсяги фінансового забезпечення туристичної галузі на підставі Закону України «Про державний бюджет України». Кабінет Міністрів України здійснює державне управління та забезпечує реалізацію державної політики у сфері туризму; приймає нормативно-правові акти, що регулюють відносини у сфері туристичної діяльності; сприяє розвитку індустрії туризму та створенню ефективної інфраструктури тощо. Міністерство культури України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується й координується Кабінетом Міністрів України. Міністерство екології та природних ресурсів України координує діяльність національних парків, заповідників, пам'яток природи та інших природничих об'єктів.

Отже, держава контролює та управляє туристично-рекреаційними ресурсами як на загальнодержавному рівні, так і на місцях, хоча Закон України «Про туризм» передбачено розширення виконавчих та організаційно-розпорядчих функцій органів місцевого самоврядування щодо організації й розвитку курортно-рекреаційної сфери та туризму. Та переважно такі неефективні, оскільки ті методи впливу, які використовуються владою, не завжди відповідають сучасним умовам і тенденціям.

Регіональні структури управління у сфері туризму мають низку суттєвих обмежень, незважаючи на те, що головним їх завданням є формування державної політики у сфері туризму та її реалізація. Розпорошеність управління спостерігається і на цьому рівні. Так, на регіональні державні органи управління туризмом покладені обов'язки щодо ведення обліку підприємств, організацій і установ, які здійснюють туристичну та курортну діяльність, аналіз ефективності їх діяльності, але фактично ці завдання досить важко виконати, оскільки відповідна звітна інформація подається в органи державної статистики, оминаючи ті структури, які є відповідальними за аналітику в туристичній сфері.

Крім того, санаторії, що розташовані на території області, відносяться до Управління охорони здоров'я України, музеї, пам'ятки історії, культури – до Управління культури України, рекреаційні зони, полювання та інші види рекреаційного туризму – до Управління лісового господарства України, екологічне навантаження – до Управління екології і природних ресурсів

України, пам'ятки архітектури, містобудування та їх збереження – до Управління архітектури і містобудування України, виділення земельних ділянок під туркомплекси та їх реєстрація – до Головного управління земельних ресурсів України і ще багато інших управлінь, відділів, які практично займаються туризмом, хоча це не є їх основною діяльністю [5].

Отже, управління рекреаційно-туристичною сферою в Україні має певні особливості, основними з яких є:

- зв'язок та взаємодія рекреації та туризму майже із 40 галузями народного господарства;
- відсутність спеціалізованих управлінських структур, які управляють туризмом на місцевому рівні;
- погодження будівництва туристичних об'єктів та використання природних рекреаційних ресурсів з великою кількістю органів, що контролюють;
- охорона та збереження навколишнього природного середовища, а також пам'яток історії архітектури, культури;
- розробка та впровадження програм розвитку туризму.

Таким чином, туристична галузь продовжує існувати окремо від культурної спадщини та природного середовища, що значно сповільнює її перетворення у ефективну галузь економіки. Отже, якщо не відбудеться кардинальних змін у системі управління, то й надалі буде погіршуватися стан збереження пам'яток культурної спадщини та природного середовища, неможливим буде покращення у курортній та туристичній діяльності [5]. Для функціонування та розвитку регіонального туристсько-рекреаційного комплексу необхідною умовою є існування сучасного дієвого організаційно-економічного механізму, який передбачатиме використання державних або ринкових методів управління чи їх поєднання, яке можливе шляхом:

- ринкового саморегулювання – досягнення рівноваги попиту та пропозиції;
- введення певних механізмів управління та координації, які забезпечать як державне регулювання, так і самоорганізацію суб'єктів господарювання через створення туристичних об'єднань та асоціацій.

У світовій практиці використовуються три основні моделі управління туризмом. Одна з них, так звана європейська, успішно діє в таких провідних європейських країнах, як Великобританія, Франція, Іспанія та інших, і передбачає функціонування спеціалізованої структури регулювання туризму у складі багатогалузевого міністерства. Модель побудована на двох гілках державного регулювання:

1) бюрократична – займається питаннями державного управління в галузі створення нормативно-правової бази для туристичної індустрії, обробкою статистичної інформації, координацією діяльності регіонів, співробітництвом на міжнародному рівні;

2) маркетингова – не є органом управління та, як правило, отримує велику частину державного фінансування. До її компетенції належить створення образу країни за кордоном, участь у виставках, управління туристичними представництвами за кордоном.

Крім того, державні туристичні адміністрації активно взаємодіють з місцевою владою та приватним бізнесом з метою зменшення ролі центральної виконавчої влади в економічних процесах та мінімізації державних витрат шляхом залучення інвестицій із приватного бізнесу.

Відповідно до масштабів міжнародного туризму та форми організації туристичної галузі, ця модель цілком прийнятна для України. Проте її ефективне використання можливе з урахуванням історичних, правових і культурних особливостей.

Для ефективного функціонування цієї моделі доцільно отримати необхідне державне фінансування (щонайменше, часткове) для участі країни у формуванні й просуванні національного турпродукту, також необхідно здійснити певні маркетингові дослідження, рекламно-інформаційну діяльність, зайнятись організацією та проведенням міжнародних туристичних виставок, конференцій, семінарів, сформувати базовий пакет інвестиційних проектів у галузі розвитку туристичної інфраструктури [8, с. 198].

Крім того, як зауважує В. Кифяк, і ми погоджуємося із цією думкою, що міністерства та відомства необхідно передати до управління місцевим органам влади. Це відповідає наявній міжнародній практиці, де в розвинених туристичних державах, таких як Німеччина, Греція, Великобританія, Канада, ПАР, Туреччина та інших, центральні органи виконавчої влади здійснюють тільки наглядові та координаційні функції, а все інше вирішується місцевими органами виконавчої влади [5].

Спеціалісти з державного управління абсолютно правильно вказують на те, що регіональний та місцевий рівень державного регулювання є найважливішим, оскільки саме там знаходяться туристичні та рекреаційні ресурси, виробляється і споживається туристичний продукт, працює персонал туристичних підприємств, створюється певний імідж не тільки окремої місцевості, а й країни в цілому. Умовою регіонального розвитку туризму є конкретний підрозділ повноважень між центральними та регіональними органами влади у сфері туризму, що базується на принципах децентралізації, деконцентрації та делегування значних повноважень органам місцевого самоврядування [1, с. 7].

Таким чином, головними суб'єктами управління регіональними туристсько-рекреаційними комплексами повинні бути регіональні органи влади. Вагомими причинами, які зумовлюють такий висновок, є:

1) регулювання розвитку туризму на регіональному рівні більш деталізоване та специфічне, ніж на загальнодержавному та суттєво

відрізняється в різних регіонах, що зумовлено специфікою окремих регіонів в економічних, природно-географічних, соціальних, політичних та інших умовах і дає змогу виявити вплив туризму на розвиток регіону;

2) незважаючи на те, що функціонування туристсько-рекреаційних комплексів як міжгалузевого комплексу пов'язано із самостійно суб'єктами господарювання – підприємствами та установами, які діють в ринкових умовах, тем не менше, вони є невід'ємною складовою частиною державної та соціальної системи регіону;

3) розвиток регіональних рекреаційно-туристських комплексів потребує концентрації значних фінансових ресурсів, які можуть бути залучені шляхом включення до середньо- та довгострокової програми соціально-економічного розвитку регіону;

4) формування конкурентоздатного регіонального туристсько-рекреаційного комплексу передбачає наявність розвинутої супутньої інфраструктури, управління якою відноситься до компетенції державних органів влади;

5) низка важливих аспектів на сучасному рівні розвитку країни можуть відноситися до компетенції державних органів (охорона навколишнього середовища, пам'яток культурно-історичної спадщини тощо);

6) туризм у сучасному суспільстві відіграє важливу соціальну роль.

Далі виділимо основні завдання суб'єкта управління туристсько-рекреаційного комплексу регіону:

- інтеграція туристсько-рекреаційного комплексу в національний та світовий турпродукт;
- формування позитивного іміджу регіону;
- контроль підприємств та організацій (туроператорів, турагентів, транспортних організацій тощо), які надають туристичні послуги, у тому числі розробка відповідних стандартів обслуговування;
- розробка як програм розвитку регіонального туристсько-рекреаційного комплексу на рівні обласних, районних та місцевих рад (міст, селищ), так і програм міжрегіонального і транскордонного співробітництва;
- збереження партнерських взаємовідносин з представниками туристичного бізнесу, громадськими організаціями;
- планування й прогнозування потужностей засобів розміщення та інфраструктури;
- пошук, ідентифікація, розвиток та збереження туристичних ресурсів;
- розвиток сучасної інфраструктури шляхом стимулювання суб'єктів господарювання, які надають туристичні послуги;
- підготовка кваліфікованих кадрів для туристичної індустрії;
- здійснення грамотної інформаційної політики;
- забезпечення безпеки туристів під час перебування в рекреаційній місцевості.

Крім цього, можна говорити про те, що цілі й завдання туристсько-рекреаційного комплексу регіону не тотожні цілям та завданням, які поставлені перед суб'єктом управління комплексом: так, функціонування туристсько-рекреаційних комплексів, перш за все, спрямовано на задоволення потреб споживачів турпродукту та досягнення підприємствами комплексу певних результатів своєї господарської діяльності, тоді як суб'єкт управління спрямований на забезпечення стійкого функціонування й розвитку туристсько-рекреаційного комплексу в регіоні з урахуванням факторів і процесів, які належать до комплексу. Це додатковим аргументом, який доводить необхідність централізованого управління туристсько-рекреаційним комплексом регіональними органами влади.

Висновки. Для туристсько-рекреаційного комплексу державні органи влади на рівні України можуть забезпечити взаємодію туристсько-рекреаційного комплексу з різними галузями, місцевим населенням та зовнішнім середовищем, впливати на конкурентоспроможність території та формувати позитивне ставлення до розвитку туристсько-рекреаційного комплексу в місцевого населення. При цьому туристсько-рекреаційний комплекс буде мати можливість функціонувати на основі поєднання ринкових та державних механізмів регулювання.

Ефективне управління та створення в регіонах і в Україні в цілому сучасної та високо-ефективної туристсько-рекреаційної індустрії сприятиме економічному та соціальному розвитку багатьох регіонів, у тому числі депресивних, зумовить створення нових робочих місць та комплексне залучення інвестицій, сприятиме відновленню та збереженню пам'яток культурної спадщини, відповідальному ставленню до стану довкілля, суттєво вплине на стиль та якість життя суспільства. Саме комплексний підхід до управління регіональними туристсько-рекреаційними комплексами може забезпечити перетворення туристської та туристсько-рекреаційної сфери в пріоритетні напрями регіонального розвитку, і, як наслідок, трансформацію національної економіки до європейського економічного простору.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Алексеева Ю. Державне регулювання розвитку туристичної галузі України в контексті досвіду Франції: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 25.00.02 / Ю. Алексеева; Одеський регіональний ін-т держ. управління. – Одеса, 2005. – 20 с.
2. Андрушенко В. Значення та розвиток територіально-рекреаційної системи завдяки туризму / В. Андрушенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tourlib.net/statti_ukr/andrushenko.htm.
3. Біля М. Механізм державного управління туристичною галуззю (регіональний аспект) / М. Біля, Г. Третяк, О. Крайник. – К.: НАДУ, 2009. – 40 с.
4. Винниченко І. Ваше слово, панове олігархи! / І. Винниченко // Дзеркало тижня. – 2008. – № 6. – С. 23–28.

5. Кифяк В. Особливості управління рекреаційно-туристичною сферою в Україні / В. Кифяк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tourlib.net/statti_ukr/kyfjak.htm.
6. Кифяк В. Розвиток сфери туризму та рекреації в контексті стратегії економічної політики регіону / В. Кифяк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tourlib.net/statti_ukr/kyfjak7.htm.
7. Кравченко Н. Рекреаційне господарство Полісся: сучасний стан та перспективи розвитку / Н. Кравченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tourlib.net/books_ukr/kravchenko3-4.htm.
8. Кучеренко В. Особливості та сучасні тенденції управління туристичною сферою / В. Кучеренко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ecobio.nau.edu.ua/index.php/IMV/article/view/2970>.
9. Розметова О. Особливості функціонування механізму державного регулювання розвитку оздоровчо-курортної сфери на регіональному рівні / О. Розметова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tourlib.net/statti_ukr/rozmetova2.htm.
10. Стецюк О. Туристичний комплекс Карпатського регіону України: структура та територіальна організація: автореф. дис. ... канд. географ. наук: спец. 11.00.02 / О. Стецюк; Львівський національний університет ім. І. Франка. – Львів, 2006. – 17 с.